

De betekenis van avifaunistisch onderzoek en zijn grenzen

Hugh Gallacher

Er zijn heel wat vogelaars die een avifauna gebruiken als een soort controle op hun eigen observaties: kàn het, wat ik heb gezien? Aan de ene kant willen wij graag dat de atlas bevestigt wat wij hebben waargenomen, aan de andere kant hopen wij toch ook een beetje op een verrassing, op iets dat nog niet eerder is vastgesteld. Zo worden wij heen en weer geslingerd tussen het vertrouwde en het nieuwe.¹⁾

Niet één doel

Op zich beschouwd is er niets op tegen om een vogelatlas te gebruiken als check op eigen waarnemingen, ook al hebben de schrijvers zelf waarschijnlijk een andere toepassing voor ogen gehad. Ik geloof eigenlijk niet dat zo'n complex boekwerk maar één doel heeft.

Naar aanleiding van de recente verschijning van 'De Broedvogels van Noord-Holland' ben ik eens gaan nadenken over betekenis en functie van een avifauna. En ik kwam tot maar liefst tien aspecten, te verdelen over zes functies van de avifauna als proces (het onderzoekswerk dat aan het boek voorafgaat) en vier functies van de avifauna als produkt (het boek als het eenmaal gereed is).

Avifauna als proces

1. Motivatie

Schrijvers van vogelatlassen doen altijd hun uiterste best om het verzamelen van de nodige gegevens voor te stellen als een strikt-wetenschappelijke en super-objectieve bezigheid. Het liefst zouden zij zien dat de vogeltellers emotionele automaten waren die, ieder in hun eigen 'proefvlak', volgens voorgeschreven 'coderingen' de 'presentie' van de desbetreffende soorten vastleggen. Maar gelukkig gaat dat zo niet in de praktijk! Een vogelaar die regelmatig een telgebied bezoekt, leert het terrein met al zijn mogelijkheden en eigenaardigheden en met al zijn bewoners (niet alleen vogels) kennen en waarderen. Hij raakt er aan verknocht en dat is maar goed ook, want wat heb je aan iemand die wel oog heeft voor een Lepelaar maar ondertussen een Lepelblad vertrap?

2. Signalering

Een vogelteller die in staat is zijn ornithomanie op te heffen en die ook let op andere dieren, op planten en op het landschap, kan daardoor misstanden op het spoor komen. Dat kan variëren van een schaap dat op zijn rug ligt en op eigen krachten niet overeind kan komen of een hek dat per ongeluk opengegaan is, tot een illegale vuilstort, een ten onrechte afgedamde sloot of een ander milieudelict. Opsporingsambtenaren komen nu eenmaal niet overal! Wie 'onregelmatigheden' aantreft, doet er wijs aan direct de plaatselijke politie of een natuurbeschermingsorganisatie²⁾ op de hoogte te stellen.

3. Kennis over vogelgedrag

Wie iets langer naar een vogel kijkt dan nodig is om die vogel te determineren, ziet 'in één moeite door' ook iets van het gedrag van die vogel: hoe hij foerageert, hoe hij omgaat met soortgenoten en met concurrenten, hoe hij zijn territorium verdedigt, balst, dreigt, enz. Zodoende is vogels tellen een prima aanleiding om vogels te leren kennen. Op mijn eerste kraaienslaapplaats stuit-

te ik toevallig toen ik zangvogels in een polderbosje aan het inventariseren was. En mijn eerste visdievenbalts zag ik toen ik de vogels rond een zandwinplas in kaart wilde brengen (daar is toen niet veel meer van terechtgekomen).

4. Doorstroming van kennis

Ik ben eens iemand tegengekomen die dacht dat een biddende Torenvalk niet tegen de wind in kon optornen. Als vogelkenner kun je dan die misvatting corrigeren. Nu is dit een simpel en ongevaarlijk geval. Maar er zijn vooroordelen met een veel ernstiger strekking. Als je zulke vooroordelen in het veld ontmoet - bij boeren, jagers, opsporingsambtenaren, dagjesmensen - doe je goed werk door jouw prestige als vogelteller en kenner van het gebied ten dienste te stellen van de waarheid: er is geen sprake van een ganzenplaag, Roeken eten géén weidevogelkui-kens, Eksters moorden de zangvogels niet uit.

5. Goodwill bij boeren

Het Nederlandse landschap is in de loop van vele eeuwen gemaakt door de boeren. En tegenwoordig wordt het in hoog tempo kapot gemaakt - door die zelfde boeren. Natuurbeschermers proberen wanhopig te redden wat er nog te redden valt, en treden dan tegenover de boeren in het strijdperk.

Die strijd moet zeker worden gestreden, want de belangen van natuur en milieu zijn in het geding. Maar ons vijandbeeld mag ons niet het zicht doen verliezen op het feit dat er ook 'in het andere kamp' veel mensen zijn die in beginsel sympathiek staan tegenover het natuurbeschermingsstreven. Er zijn veel boeren die niet meewillen in de race naar hogere produktie - hogere investeringen - industrialisering van het bedrijf - verloederding van dier en landschap. Al timmeren zij niet zo luidruchtig aan de weg, er zijn toch boeren die veel liever in harmonie met hun omgeving willen leven en er genoeg in scheppen om met en in de natuur kwaliteitsprodukten voort te brengen.³⁾

Natuurbeschermers staan sterker wanneer zij

met deze 'kwaliteitsboeren' tot een bondgenootschap kunnen komen. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Een boer staat zeer wantrouwend tegenover vreemden op zijn erf, vooral tegenover stadsbewoners - en geef hem eens ongelijk.

Vogeltellers die regelmatig op het boerenland komen, zijn als geen ander in staat om de voorwaarden te scheppen voor zo'n bondgenootschap. In plaats van alleen maar kritiek uit te oefenen en de boer te vertellen dat hij het allemaal verkeerd doet, kan de vogelaar daadwerkelijk helpen: hij kan nestbeschermers plaatsen, de boer adviseren over de wijze van maaien, assisteren bij het onderhoud van knotwigen en houtwallen, ideeën aandragen voor een natuurvriendelijk slootkantbeheer, het verschil uitleggen tussen Akkerdistel en Kale Jonker, kortom hij kan laten zien dat natuurbescherming méér is dan mooie praatjes.

In Noord-Holland hebben wij heel goede ervaringen met het 'samenwerkingsverband Waterland'. Jonge boeren en actieve natuurliefhebbers ontmoeten elkaar hier en steken gezamenlijk de armen uit de mouwen. Dat gaat lang niet altijd zonder meningsverschillen, maar het gaat.

6. Samenwerking met de overheid

Provinciale vogelatlassen komen vaak tot stand met medewerking van het provinciaal bestuur. Zo heeft bijvoorbeeld de Dienst Ruimte en Groen van de Provincie Noord-Holland een actieve rol gespeeld in de verzameling van gegevens die ten grondslag liggen aan de Noordhollandse broedvogelavifauna. Werd vroeger nog wel eens met een scheef oog naar elkaar gekeken, tegenwoordig is er gelukkig vaak een effectieve samenwerking tussen de particuliere en de ambtelijke natuurbescherming. En terecht, want de belangen lopen in beginsel parallel (al lopen de visies op de tactiek wel eens uiteen...). Samenwerking waar mogelijk, dient het streven te zijn en het samen totstand brengen van een avifauna, brengt dit streven weer een stukje dichterbij.

Avifauna als produkt

7. Stand van zaken

Een avifauna bevat de stand van zaken met betrekking tot de vogelpopulatie op een bepaald tijdstip. Zoiets wordt belangwekkender naarmate de tijd verstrijkt. Wie weet nog precies hoe de vogelstand tien jaar geleden was of vijftig jaar geleden? Daarvoor moeten wij diep in onze persoonlijke herinnering putten of te rade gaan bij iemand van een oudere generatie. Beide bronnen zijn vatbaar voor vertekening. Een boek dat de neerslag vormt van de vogelstand op een bepaald moment, vormt een 'objectief geheugen', dat ons nimmer in de steek laat. Het verschaft een betrouwbaar referentiepunt waarmee wij de latere standen-van-zaken kunnen vergelijken; hierdoor kunnen op concrete en controleerbare wijze de vooruitgang en achteruitgang van soorten worden vastgesteld en zo zijn wij niet afhankelijk van anekdotische gegevens. De geloof-

waardigheid van een betoog dat op zo'n objectieve vergelijking stoelt, is daarmee gebaat.

8. Interessante vragen

Vogelinventarisaties leveren interessante vragen op. Zo is uit kustvogeltellingen gebleken dat in het voorjaar de aantallen noordwaarts trekkende Zwarte Zeeëenden langs de kust van Zuid-Holland in het niet vallen vergeleken bij die welke langs de kust van Noord-Holland worden getoet. Dit is een wonderlijk feit. Waarom worden zij tijdens de voorjaars trek niet langs de gehele Hollandse kust in gelijke mate waargenomen? Het antwoord op deze vraag wordt gegeven door Platteeuw⁴). Hij publiceert gegevens van simultaan tellingen vanaf enkele posten langs de Zuidhollandse en de Noordhollandse kust, alsmede vanaf de meetpost Noordwijk (die zich in zee op negen km ten westen van de Zuidhollandse kust bevindt). De treksterkte langs deze meetpost Noordwijk is vergelijkbaar met die langs de Noordhollandse kust, waaruit blijkt dat de uit zuidelijker regionen afkomstige vogels ter hoogte van Zeeuwsch-Vlaanderen in een rechte lijn (noordnoordoost) blijven doorvliegen en niet met de Zuidhollandse kust meebuigen. Pas ter hoogte van Noord-Holland raken zij dan weer de kustlijn. Kennelijk hebben Zwarte Zeeëenden in het voorjaar gloeiende haast. Zo kunnen vogeltellingen ons nieuwe inzichten verschaffen in het vogellevens.

9. Provinciaal soortenbeschermingsbeleid

Uit de onderlinge vergelijking van de diverse regionale en provinciale avifauna's wordt duidelijk welke landstrekken van bijzondere betekenis zijn voor bepaalde vogelsoorten. Zo overwintert bijvoorbeeld vrijwel de gehele Noordwesteuropese populatie van het Nonnetje in het Markermeer - welk feit overigens één van de redenen zal zijn geweest voor het regeringsbesluit om de Markerwaard definitief van de tekenafels te vegen. Dit maakt het ons mogelijk om een provinciaal soortenbeschermingsbeleid te ontwikkelen: die soorten voor wie een bepaalde provincie een specifieke verantwoordelijkheid draagt, verdienen extra aandacht van het Provinciaal Bestuur.

10. Onderbouwing van beschermingsmaatregelen

Het belangrijkste nut van een vogelatlas heb ik voor het laatst bewaard: gegevens uit vogelinventarisaties verschaffen de argumenten voor het behoud van natuurgebieden. Ook al weten wij tegenwoordig dat ruimtelijke bescherming niet voldoende is om de natuur te sparen en beseffen wij dat ook de grensoverschrijdende vervuiling van water, bodem en lucht moet worden tegengegaan, nog steeds vormen areaalverkleining en aantasting van de kwaliteit van het landschap de belangrijkste oorzaken voor de achteruitgang van soorten. En deze twee levensgrote bedreigingen kunnen effectief worden bestreden door invloed uit te oefenen op het ruimtelijke beleid van de overheid. Op tal van manieren bepaalt de overheid hoe de ruimte in Nederland - dus ook de groene ruimte - er in de toekomst uit

Wat heb je aan iemand die wel oog heeft voor de Lepelaars maar ondertussen een Lepelblad vertrappt?

Foto: Jürgen Diedrich.

zal zien: streekplannen, bestemmingsplannen, landinrichtingsplannen, tracékeuzen; peilbesluiten, aanwijzing tot natuurgebied, enz. Bij al dit soort plannen en besluiten is het van het grootste belang of kan worden aangetoond dat natuurwaarden in het geding zijn. En niet op een vage manier, zo van: het is zo'n mooi gebied. Maar concreet, gebaseerd op keiharde cijfers over broedvogels, overwinteraars, pleisteraars en dergelijke. Nog maar vijf jaar geleden wilde de gemeente Haarlem de Hekslootpolder - een uniek veenweidegebied bij Spaarndam - ten prooi geven aan woningbouw en intensieve recreatie. Het was een groepje plaatselijke vogelliefhebbers dat uit eigen waarneming wist hoe bijzonder deze polder is als broedgebied voor weidevogels, als rustgebied voor steltlopers en eenden en als foerageergebied voor de Lepelaar, en dat zijn inventarisatiegegevens gebruikte als inzet voor de strijd om het behoud van het gebied. Nu, vijf jaar later, is het groepje pioniers uitgegroeid tot een officiële vereniging 'Behoud de Hekslootpolder!' met meer dan 800 leden, hebben B. & W. van Haarlem laten weten af te zien van woningbouw en heeft het Recreatieschap zijn plannen voor intensieve recreatie laten varen. Gelukkig zijn deze 'success-stories' te vertellen over meer natuurgebieden in Nederland en niet zelden zijn het de vogeltellingen die het verzet tegen natuurvernietiging hebben gemobiliseerd.

De avifauna voorbij

Ik kan niet nalaten deze gedachten over het nut van de avifauna te besluiten met een kritische

kanttekening. Het maken van een avifauna is een werk voor véél slaven en weinig heren. Minder cru gezegd: er is altijd maar een klein groepje betrokken bij de opzet en uitwerking van het boek, terwijl de overgrote meerderheid van de medewerkers niet méér mag doen dan vogels tellen en formulieren invullen. En dit terwijl vogels onderzoeken zo veel meer kan inhouden! Echt vogelonderzoek gaat veel verder dan vogels tellen. Echt vogelonderzoek probeert het vogelgedrag te doorgronden. Probeert in kaart te brengen hoe precies de diverse ingewikkelde relaties eruit zien tussen verschillende vogelsoorten: zijn Eksters nu werkelijk de killers waar de volksmond hen voor uitmaakt of romen zij slechts het surplus af - zoals alle predatoren? Echt vogelonderzoek wil de oorzaken vinden die het vóórkomen van vogels verklaren. Wil de relatie aantonen tussen verkeersintensiteit en broedichtheid langs een autoweg (en de mogelijk positieve invloed van een geluidswal), wil de effecten opsporen van de verschillende vormen van recreatie op de vogelstand, wil laten zien hoe een vogelpopulatie zich over een reeks van jaren ontwikkelt onder invloed van milieuveranderingen - in een door verzuring aftakelend bos, in een nieuwe woonwijk met opschietend groen, op een heideveld waar door zorgvuldig beheer de vergassing wordt teruggedrongen, enz. Allemaal onderwerpen die uit oogpunt van natuurbescherming hoogst belangrijk zijn en waar wij nog te weinig van weten. Onderwerpen die aanleiding kunnen zijn voor inspirerend en creatief vogelonderzoek. minstens zo leuk als het maken van een avifauna.

■ Dr. H.P. Gallacher, Akkerdistel 18, 7422 MA Deventer.

- 1). Met dank aan Dirk Jan Booij, Ton Geraedts, Frans Parmentier, Herman Rijst en Frank Visbeen, voor waardevolle bijdragen aan deze beschouwing. De conclusies zijn vanzelfsprekend voor rekening van de auteur.
- 2). Dit opstel is een bewerking van een voordracht die ik heb gehouden op de Zevende Noordhollandse Vogeldag, ter gelegenheid van de verschijning van de Broedvogelatlas van Noord-Holland. In dit kader refereerde ik met name aan de rol van de Milieufederatie Noord-Holland, maar daarnaast zijn er natuurlijk nog veel meer plaatselijke, provinciale en landelijke natuurbeschermingsorganisaties tot wie men zich kan wenden.
- 3). Vergelijk onder andere J.D. van der Ploeg en D. Roep, Bedrijfstijlen in de Zuidhollandse veenweidegebieden
- 4). Platteeuw, Maarten, 'Zwarte zeeëenden snijden Nederlandse kust af', Sula 4 (2), 1990: 70-74.